

KIJK, DIT ZIE IK

foto-ontdekkingsreis met mensen met dementie
door Swanhilde de Jong

Lectoraat Image in Context

KIJK, DIT ZIE IK

foto-ontdekkingsreis met mensen met dementie
door Swanhilde de Jong

Hoe kijken mensen met dementie?

Verslag

1. Hoe ik gefascineerd raakte	8
2. Wat ik gaandeweg ontdekte over ontmoeten	12
3. De weg van belangstelling naar foto	18
4. Evaluatiegesprekken met betrokkenen.....	22
5. Deze denkers hebben me op koers gehouden.....	24
6. Wat ik meebreng en meeneem.....	28

Foto's en teksten

Van iedere fotowandeling is een beschrijving gemaakt.....	30
---	----

Handleiding

In 5 stappen zelf aan de slag	46
-------------------------------------	----

Film: Kijk, dit zie ik

Over de werkwijze is ook een film gemaakt. Die kan worden geraadpleegd op: www.hanze.nl/kijkditzieik

Living L

Text panel with illegible text.

Text panel with illegible text.

1. Hoe ik gefascineerd raakte

“Een mevrouw loopt naar het raam. Ik kom naast haar staan en zie een gebouw. Dan zegt ze tegen mij: ‘Ziet u die pluusjes? Gisteren waren het er nog veel meer dan nu.’”

Dit was het moment dat ik in de ban raakte van het kijken van mensen met dementie. Deze tekst noteerde ik 2013 in verpleeghuis 't Blauwbörgje in Groningen waar ik te gast was als student onderzoeker van het lectoraat Image in Context van Academie Minerva, Hanzehogeschool Groningen. Ik leerde de wereld van mensen met dementie in beeld brengen via het maken van een fotowandeling, een methodiek die door beeldend kunstenaar Lino Hellings voor de openbare ruimte ontwikkeld is en door het lectoraat in een zorgcontext toegepast en getest werd.

De wereld van mensen met dementie wilde ik in beeld brengen zoals zij die zelf zagen. Net als in mijn tijd als documentairemaker wilde ik mensen betrekken bij het maken van een artistiek product en hen een stem geven. Er wordt veel over mensen met dementie gesproken, en weinig gaan we *met* hen in gesprek. Ik wilde me verdiepen in hoe zij naar de wereld kijken, om zo een artistieke methode te ontwikkelen die door anderen gebruikt kan worden. Een methode die gebaseerd is op waardevolle processen van ontmoeten en betekenisgeven.

Na mijn studie ben ik met dit project 'Kijk, dit zie ik' gestart. Als artistiek onderzoeker van het lectoraat Image in Context heb ik een manier van werken ontwikkeld, een methode, waarmee iedereen in gesprek kan gaan met mensen met dementie via het maken van en spreken over foto's. Het is een ongebruikelijke vorm van ontmoeten. Uitgaande van gelijkwaardigheid wordt contact gelegd in het hier-en-nu. Alleen dan kan een relatie buitenstaander nog met een persoon met dementie communiceren. Via een artistieke-participatieve methode maken we kennis met de wijze waarop hij of zij de wereld ziet. De foto's in combinatie met de verhalen vormen de basis van deze aanpak. Door mensen met dementie tijdens het fotograferen te begeleiden in hoe een foto gemaakt kan worden, wordt het ook een artistiek product.

“Kijk, zo is hij ver weg en zo is hij dichtbij.” (15 min. 59’)

Gezamenlijke ontdekkingsreis

In het voorjaar van 2016 is met een kleine pilot in 't Blauwbörgje begonnen. Ik wilde namelijk eerst onderzoeken of het mogelijk was om met bewoners van het verpleeghuis in gesprek te gaan. De open en belangstellende houding van de medewerkers van 't Blauwbörgje maakte het mogelijk om met bewoners in contact te komen.

In oktober-november 2016 werd de werkwijze van deze pilot getoond in de tentoonstelling 'We, people in transition', georganiseerd door het lectoraat Image in Context in Academie Minerva. De gesprekken naar aanleiding hiervan zijn mede reden geweest voor dit vervolproject en het aanschrijven van subsidiënten.

Uiteindelijk zijn op vier afdelingen van het verpleeghuis fotowandelingen gehouden: twee gesloten afdelingen, één open afdeling voor mensen met dementie, en een gesloten psychogeriatrische afdeling. Dit verslag heeft betrekking op de eerste drie afdelingen. De resultaten van de psychogeriatrische afdeling zijn buiten beschouwing gelaten. Deze bewoners zijn in het algemeen erg gesteld op hun privacy en het kostte mij veel tijd en energie om een vertrouwensband met hen op te bouwen. Een onderliggend doel van een fotowandeling zou zijn daarnaast dat het een positieve ervaring voor de deelnemer was en daar had ik bij deze bewoners mijn twijfels over. Het leidde in één geval tot een herbeleving van nare ervaringen uit het verleden. Dit verslag is uiteindelijk het resultaat van 28 fotowandelingen.

De eindbestemming

Met het project 'Kijk, dit zie ik' had ik deze doelen voor ogen:

1. Via het maken van foto's mensen met dementie ontmoeten, opdat we ons op een andere manier verdiepen in hun belevingswereld.
2. De belevingswereld van mensen die leven met dementie zichtbaar maken en zo een bijdrage leveren aan de beeldvorming over deze groep (veelal) ouderen.
3. Mensen met dementie een artistieke stem geven, niet alleen tijdens de fotowandelingen op de afdeling, maar ook in een expositie na afloop waarin foto's en verhalen geëxposeerd worden.
4. De zichtbaarheid van de methode vergroten en hem zo beschrijven dat ook anderen de fotowandeling kunnen maken en het project zich kan verduurzamen op andere locaties in Nederland.

Het voortraject

Voor Dignis, de overkoepelende organisatie waar 't Blauwbörgje deel van uitmaakt, is het belangrijk dat mensen die leven met dementie meer kwalitatieve aandacht krijgen, niet alleen binnen de zorg maar ook daarbuiten. Daarnaast wil Dignis niet alleen de zorgelijke kanten van de ziekte belichten, maar ook de eigenheid van mensen met dementie. Ze willen naasten van iemand met dementie manieren aanreiken om zich te kunnen verdiepen in hun belevingswereld. Het project 'Kijk, dit zie ik' laat zien hoe dat mogelijk was voor mensen die wel willen investeren in hun demente naaste maar niet precies weten hoe ze dat kunnen doen.

In het onderzoek van het lectoraat Image in Context worden artistieke onderzoeksmethodes ontwikkeld in andere contexten dan die van de kunsten zelf. Sinds mei 2013 worden de fotografische methodes opgenomen in het speciaal daarvoor opgerichte expertisecentrum PRICCAPractice. Eén project wil ik hier met name noemen, omdat het aan de basis ligt van mijn eigen werkwijze: 'Anders Belicht' uit 2013. Hier is gewerkt met de artistieke onderzoeksmethode van Lino Hellings om inzicht te krijgen in de omgeving van mensen met dementie in het verpleeghuis 't Blauwbörgje. Met een open blik zijn door studenten van Academie Minerva foto's gemaakt. Foto's die de ruimte in een nieuwe hoedanigheid lieten verschijnen. Doordat ik deelnam aan dit project, ben ik geïnspireerd geraakt. Ik bouwde niet voort op onze blik op hun omgeving, maar hun blik op hun eigen omgeving. Het artistieke onderzoek 'Kijk, dit zie ik' is daarmee een spin-off van het project 'Anders Belicht' van het lectoraat Image in Context.

t is niets voor mij', had ze
d. Maar nadat de andere
n de beurt geweest zijn, wil
chterblijven.
zijn drieën naar haar kamer.
iet een mooie kamer vind. Ze
'Ja, dat heeft mijn dochter
kijken uit het raam. 'U zwaait
me, als ik wegga hè?', zegt
ster. Dat klopt. Ze vindt het
uiten te kijken en te zien wie

ster laat ons alleen en we
over haar planten. Er staat
een witte kerstster in de
Het is al mei, maar vooral de
og volop. We maken
foto's en ze zijn allemaal
er ik wegfiets en op de
s omhoog kijk, zie ik een
met bloeiende planten.
ait een vrouw. Ik zwaai terug.

2. Wat ik gaandeweg ontdekte over ontmoeten

Een doel van het project was om via de artistieke-participatieve methode mensen met dementie op een andere manier te ontmoeten opdat we ons kunnen verdiepen in hun belevingswereld. Wat is die andere manier van ontmoeten? Wat gebeurt er tijdens de wandeling en het fotograferen?

Na iedere wandeling maakte ik zo snel mogelijk een verslag, waarin ik een beschrijving van de wandeling maakte en mijn observaties noteerde. Ook nam ik een paar van deze gesprekken op. Hoewel het erg confronterend was om zo'n opname te beluisteren, heeft het wel verhelderend gewerkt. Mij viel bijvoorbeeld op dat ik soms opmerkingen van bewoners negeerde en niet genoeg luisterde. Zo had een bewoonster relatief veel tijd nodig om een vraag van mij te beantwoorden. Ze zei pas na een tijdje heel zacht: "Ja, mooi". Ik negeerde deze reactie, ging ervan uit dat die 'zomaar' gemaakt was. Ik had niet lang genoeg gewacht op haar antwoord en was in gedachten al bij een volgend onderwerp. Pas bij het beluisteren van de opname kon ik opmerken dat zij mij antwoord had gegeven. Dit leerde mij bij de volgende gesprekken meer aandacht te hebben voor de soms subtiele en vertraagde reacties van de deelnemer.

Uiteindelijk kwam ik op drie belangrijke factoren die bepalend zijn bij deze methode: het leggen en behouden van contact, het stellen van de juiste vraag en het geven van de regie.

Contact krijg je door af te stemmen

Zoals in de handleiding is beschreven, was mijn komst goed voorbereid, waardoor bewoners zich voldoende veilig en vertrouwd voelden om mee te doen. Bij de open afdeling was de begeleiding meer op afstand en vervulden begeleiders een meer coördinerende rol. Ze vroegen aan de bewoner wel of hij of zij met mij mee wilde gaan, maar ze gingen zelf niet mee tijdens de wandeling.

Bij de gesloten afdelingen was de **rol van de begeleiders** actiever. Ze gingen vaker mee tijdens de wandeling. Ik volgde hen dan en mengde me wat later in het gesprek. De begeleider vertrok zodra de bewoner zich voldoende vertrouwd met mij voelde en ik het gesprek kon overnemen. In een paar gevallen bleef de medewerkster de hele tijd bij de wandeling.

Bij een bezoek aan een nieuwe afdeling kwam ik rond koffie- of theetijd. De medewerkster stelde mij voor en vertelde wat ik kwam doen. Ik begon niet uit mezelf, maar wachtte op de introductie van de medewerkster. Ik was een onbekende en dat kon voor onzekerheid zorgen. De begeleiders hadden de vrijheid om te beslissen of ze mijn komst wel of niet aankondigden. Hoeveel de medewerkster over het project vertelde, verschilde per afdeling. Bij de open afdeling had de medewerkster van tevoren al over mijn komst verteld en werd ik voorgesteld als: "De nieuwe vrijwilligster die met jullie foto's gaat maken van wat jullie mooi vinden". Dat was wel zo duidelijk volgens haar. De bewoners reageerden direct op mijn aanwezigheid: ze stelden vragen, maakten grapjes over het worden van een filmster. Op de gesloten afdeling daarentegen hadden de begeleiders verschillende beslissingen genomen. Bij één gesloten afdeling had de medewerkster verteld over mijn komst en over de fotowandeling. De pocketcamera van de afdeling lag daar zelfs al klaar op de tafel. Bij de andere gesloten afdeling was juist niets over mijn komst vermeld. De medewerkster had ingeschat dat dat te veel onrust kon veroorzaken. Ik had dit niet goed door en legde direct nadat ik voorgesteld was, mijn fototoestel op tafel. Een bewoonster schrok bij de aanblik van het camerahoesje en de woorden "foto's maken". Ze was namelijk net die week naar het ziekenhuis geweest, waar ze foto's van haar hadden gemaakt. Deze onprettige ervaring werd door mijn woorden opnieuw getriggerd.

Om echt goed contact te krijgen met **bewoners**, probeerde ik iedere keer bewust te wennen aan het veel lagere tempo van de afdeling, stilte toe te laten tijdens mijn aanwezigheid en rust in mijn praten en in mijn handelingen in te bouwen. Wat ik zei en wat ik deed, deed ik zoveel mogelijk bewust. Bij binnenkomst maakte ik met iedere bewoner persoonlijk contact en nam ik hier veel tijd voor. Zo gaf ik iedere bewoner een hand, keek hem of haar aan, en noemde dan pas mijn naam. Ik keek of ze naar mij keken en wilden reageren, knikte vervolgens ter bevestiging en vroeg daarna pas wat zijn of haar naam was. Dat bevestigde ik en ik zei dan zoiets als: "Fijn om met u kennis te maken". Dit herhaalde ik bij iedere bewoner. Wanneer iemand later binnenkwam, ging ik ook naar die bewoner toe en maakte ik kennis. Ik probeerde opmerkzaam op hun gezichtsuitdrukking te zijn en mijn reactie daarop af te stemmen.

Bij de vervolfbezoeken probeerde ik vòòr het koffiedrinken aanwezig te zijn. Dat gaf mij de mogelijkheid om te 'landen' en om in te tunen op het ritme van de afdeling. Naarmate ik vaker in 't Blauwbörgje kwam, voelde ik ook meer vrijheid om hiervoor de tijd te nemen. Soms, gedwongen door omstandigheden, moest ik een tijdje wachten. Door aan tafel te gaan zitten, rond te kijken en te wachten op wat ging komen, kreeg ik meer aandacht voor de subtielere reacties van bewoners. Zij kregen daardoor ook de gelegenheid om, in hun eigen tempo, naar mij te kijken en om eventueel wat tegen mij te zeggen.

Wanneer ik meerdere keren op een afdeling was geweest, veranderde er het een en ander in het contact. Mij viel op dat er een soort herkenning ontstond. Niet dat bewoners van gesloten afdelingen zich herinnerden wie ik was of wat ik had gedaan, maar er was wel een soort vertrouwdheid. Er werd gemakkelijker contact met mij gezocht en de bewoners voelden zich vertrouwd om mee te doen. De vertrouwdheid van mezelf naar hen toe en van de medewerkers met mijn aanwezigheid speelde waarschijnlijk ook een rol. Zo hielp ik na een tijdje ook mee met het afruimen van de tafel, het zetten van de koffie en het inschenken daarvan.

Bij de open afdeling werd ik bij het vierde bezoek wel herkend. Ik wilde mij opnieuw voorstellen en vertellen ik wat ik kwam doen. Toen antwoordden meerdere bewoners: *“Ja, hoor, dat weten we wel. Je was er vorige week ook.”* Uiteindelijk zou ik er zes vrijdagochtenden achter elkaar op bezoek komen.

Een jaar later kwam ik weer langs op de open afdeling om te spreken over de filmopnames. Toen ik mij voorstelde en vertelde waarvoor ik kwam, wist één bewoner zich mij nog te herinneren. Dat ik met hem een fotowandeling had gedaan, wist hij niet meer.

Belangstelling krijg je door de juiste vraag te stellen

In het begin stelde ik een algemene vraag: *“Wat vindt u hier mooi?”* Daarmee hoopte ik dat de bewoner mij zou laten zien wat hij of zij van de woonomgeving van ‘t Blauwbörgje vond. Deze vraag bleek meestal te abstract. Daarna kaderde ik de vraag in. Het werd: *“Wat vindt u mooi of interessant om mij te laten zien?”* Nu was de vraag persoonlijker geworden, ging het over henzelf en die vraag kon wel vaak beantwoord worden.

Bij mijn derde wandeling kreeg ik als antwoord op mijn vraag: *“Niets”*. Deze bewoonster gaf aan dat ze alles al zo vaak had gezien. Ze wilde nergens een foto van. Ondertussen liepen we gearmd door het gebouw en groette zij iedereen vrolijk. Ik raakte lichtelijk in paniek. We liepen door, en na een tijdje zag ze een poes in de gang. Ze liep erop af en aaide het beestje. Het bleek dat mijn vraagstelling te beperkt was geweest. Ze vond niets interessant om te zien, maar was tactiel ingesteld. Ik had dus een blinde vlek gehad. Niet alle bewoners zijn visueel ingesteld, maar zijn gericht op andere zintuigelijke ervaringen, zoals horen, ruiken, voelen, of op het cognitieve.

Deze constatering leidde tot een verdere aanpassing van de vraag. Naast: *“Wat vindt u mooi of interessant om mij te laten zien”*, vroeg ik ook: *“Wat vindt u fijn om te doen?”* Het gaf mij een grote vrijheid om dit te onderzoeken, het verruimde mijn blik en vergrootte ieders enthousiasme. Het werd een soort zoektocht naar wat de bewoner inspireerde en alle antwoorden waren goed. Het proces, het onderzoeken van de beleving van de

bewoner was centraal komen te staan. Het product, de foto, was het resultaat van het gesprek, het vloeide eruit voort maar was niet langer iets dat op zichzelf stond.

Contact behoud je door houvast te bieden

Wanneer ik met een bewoner ging wandelen, vertelde ik stukje bij beetje wat we gingen doen. Ik probeerde het gesprek te laten gaan over het maken van de foto. Regelmatig sloegen bewoners zogenoemde zijpaden in. Ik kapte het niet af, maar ging er ook niet te veel in mee. Ik wachtte even en probeerde dan de aandacht terug te brengen naar het proces van fotograferen. Het prettige van deze manier van communiceren was dat het gesprek ging over iets concreets, iets tastbaars. Het speelde zich af in het hier en nu, een dimensie waar we ons beiden in bevonden. Door daarop te focussen kon zo af en toe een moment van werkelijk contact ontstaan. Hun mening deed er natuurlijk ook echt toe en dat maakte zo’n gesprek gelijkwaardig.

Na iedere fotowandeling gingen we weer terug naar de huiskamer om de foto’s af te drukken. Bij bewoners met een gevorderd stadium van dementie herhaalde ik dat we een fotowandeling hadden gedaan en dat we foto’s hadden gemaakt. Van het een-op-een contact werd het weer een groepsproces. Ik liet opnieuw aan de deelnemer zien welke foto’s we hadden gemaakt en ik vroeg welke ze wilden hebben. Af en toe kreeg ik als wedervraag: *“En moet ik daarvoor betalen?”*

Het afdrukproces met het fotoprintertje was langzaam, visueel, maakte geluid en was daardoor gemakkelijk te volgen. Het afdrukken van een foto van 10 x 15 cm duurde rond een minuut en dit zorgde voor veel begrip, betrokkenheid en fascinatie van de deelnemer en vaak ook van de andere bewoners. Het uiterlijk van de afdruk versterkte dit: het was een gewone foto. Het printen van drie of vier foto’s was vaak voldoende. Daarna nam de belangstelling voor het afdrukken af. Ook leek het alsof ze dan voldoende foto’s hadden gekregen, alsof ze niet meer konden verwerken.

Regie kan op vijf momenten worden overgedragen

Mijn insteek was om vanuit gelijkwaardigheid met bewoners met dementie in gesprek te gaan. Daarom probeerde ik de deelnemers zoveel mogelijk zelf de regie te geven over het proces.

Regie kon worden gegeven door bewoners zelf keuzes te laten maken. Dit kon bij de fotowandeling op vijf momenten. Bewoners kregen de keuze over: *wie de foto maakte, waar de wandeling naar toe ging, wat er gefotografeerd werd, hoe de compositie eruit kwam te zien en welke foto's werden afgedrukt.*

Het was tijdens de fotowandeling steeds een zoektocht naar het moment waarop bewoners zelf een keuze konden maken. Deze zoektocht was leidend in de manier waarop gefotografeerd werd.

Met drie bewoonsters kon ik niet meer spreken over het fotograferen en over de compositie. Zij waren in zo'n vergevorderd stadium van dementie dat een gesprek niet meer mogelijk was en ze hun keuze niet kenbaar konden maken. Ik volgde hen in hun activiteit en nam op eigen initiatief een foto. Ik betrok hen in het proces door de foto op de display te laten zien, en door hen vervolgens de afdruk te geven. Het ontvangen van de foto's had voor twee van hen nog maar weinig betekenis. Het meedoen, erbij horen en ertoe doen was op dat moment het belangrijkste geworden. De andere bewoners, medewerksters en/of familie reageerden wél bij het zien van de foto's en daarmee was deze bewoner ook deelnemer aan dit project geworden en hoorde hij/zij erbij.

Wie maakt de foto?

Bewoners kregen de keuze om zelf de foto te maken of mij dit te laten doen. Bijna altijd wilden ze dat ik dit deed. Op dat moment werd ik dan een soort verlengstuk van de camera en hielp ik hen te bepalen hoe de foto gemaakt werd.

Waar en wat wordt gefotografeerd

Een aantal bewoners kon zelfstandig aangeven waar en wat ze wilden fotograferen. Voor veel bewoners was deze vraag te 'open'. Dan konden ze geen keuze maken, omdat ze bijvoorbeeld *"alles mooi vonden"*, of omdat ze zo'n open vraag niet meer begrepen, te abstract vonden. De vragen die ik dan vervolgens stelde, hadden een meer gesloten karakter. Ik benoemde bijvoorbeeld een voorwerp waar ze naar keken en vroeg of ze daar een foto van wilden maken. Door te antwoorden met een *"ja"* of *"nee"* konden zij dan alsnog een keuze maken. De medewerkers gaven vaak ook een voorzetje (*"Je loopt toch graag in de tuin? Daar is vast wel iets wat je wil laten zien"*). Of ze gingen mee en brachten het gesprek op gang over bijvoorbeeld de muziek waar de bewoner graag naar luisterde. Dan gingen we samen naar de muziek luisteren en meezingen. Bij een andere bewoonster sprak de medewerkster over de plantjes in de vensterbank die er zo goed uitzagen. Vervolgens kon ik daar dan op doorvragen en maakten we samen een passende foto.

Hoe: het maken van de foto

Aan het bepalen van de compositie werd veel tijd en zorg besteed. Het was een onderdeel waar de deelnemers zich goed op konden focussen. Het onderwerp was nu duidelijk en overzichtelijk geworden. Op de display van het fototoestel konden ze de mogelijke foto in alle rust bekijken. Dit werd bevorderd door de grote display. Bewoners konden zo duidelijk zien hoe een voorwerp op verschillende manieren kon worden gefotografeerd en wat voor consequenties dit had. Ik concentreerde mij hierbij op twee aspecten van compositie. Naast de plaats van het onderwerp in het beeld, gaf ik aandacht aan het kader. Zo liet ik zien wat er gebeurde wanneer je een onderwerp in bijvoorbeeld close-up (in detail) of in een totaalshot (meer van de context in beeld) fotografeerde, of wanneer je vanuit verschillende standpunten fotografeerde.

Bewoners konden nu ook een artistiek oordeel geven over de foto. Doordat ze in de cameradisplay de verschillende mogelijkheden zagen, hoefden zij alleen maar antwoord op gesloten vragen te geven. Ze konden zo aangeven of het *"wel mooi"* of *"niet mooi"* was. Een deel van hen kon ook beredeneren waarom ze dat vonden.

Het maken van een portretfoto

Naast het fotograferen van iets moois of interessants, vroeg ik of ik een portretfoto mocht maken van de deelnemer. Op zo'n moment was ik al een tijdje met de bewoner aan het fotograferen geweest en was er een vorm van vertrouwen ontstaan. Het maken van een portretfoto zorgde voor extra dynamiek en vergrootte het eigenaarschap van de deelnemer. Bijna alle deelnemers hadden een mening over hoe ze erop stonden en wat wenselijk was. Meestal vond men zichzelf er wat chagrijnig op staan. Ik gaf dan aanwijzingen, zoals: *"U mag lachen hoor, dan staat u vriendelijk op de foto."* Ook hier gingen we net zolang door totdat de deelnemer tevreden was met het resultaat. Ook bij de portretfoto spraken we over de compositie: alleen het gezicht erop, of ook een stukje van het lichaam. Soms hadden we het over de achtergrond: dan kwam de foto van de partner erbij in beeld of een stukje van een kast bijvoorbeeld.

Welke foto's werden afgedrukt

Direct na de wandeling werd de fotoprinter uitgepakt. Ik liet nog eens de gemaakte afbeeldingen op de display zien en vroeg ter bevestiging of ze deze ook nog afgedrukt wilden hebben. Een enkele keer werd er een andere keuze gemaakt.

3. De weg van belangstelling naar foto

Mijn observaties tijdens de wandeling

Van de 28 fotowandelingen, gingen we de meeste keren naar de kamer van de deelnemer. Daarnaast gingen we bij het merendeel ook naar de tuin, fotografeerden we in de gangen en andere algemene ruimtes of in de huiskamer van de afdeling. In de eigen kamer hingen vaak familiefoto's en soms collages. Hier werd geregeld naar gewezen, wanneer ik vroeg wat ze mooi vonden om mij te laten zien. Ook uit zichzelf gaven ze vaak aan dat ze hier een foto van wilden. Er werd dan **een foto van de foto** gemaakt. De collages of foto's hingen soms niet op ooghoogte, maar boven het bed of te hoog wanneer de betreffende bewoner in een rolstoel zat.

Door er opnieuw een foto van te maken, konden ze de afbeelding of een detail ervan, beter bekijken. Op mijn vraag wie de personen op de foto waren, konden ze vaak geen (kloppend) antwoord geven. Ik accepteerde alle antwoorden. Ik heb me later afgevraagd of de foto van een foto een soort vervanging was voor het maken van foto's van bekenden of familieleden. Misschien waren die foto's ook mooie herinneringen en wilden de bewoners daarom een foto van de foto. Op de eigen kamer werden daarnaast andere afbeeldingen gefotografeerd, zoals: borduurwerk en schilderijtjes, en diverse voorwerpen, zoals: een beeldje, een kopje, een horloge, een modelauto, een modelschip, een knuffel of een aansteker. Deze voorwerpen waren kleine werelden die op zichzelf stonden en waarover ze een verhaal vertelden. Dit illustreerde **de waarde van dat voorwerp** voor die bewoner. Naast deze kleine voorwerpen werden grotere voorwerpen gefotografeerd (een stoel, dressoir) met daarbij ook weer een verhaal over de betekenis ervan. Een paar keer werd het gehele interieur genoemd. Het uitzicht werd ook een paar keer genoemd. Hierbij werd dan het uitzicht zelf benoemd (parkeerplaats) wat er in de vensterbank stond (plant, voorwerp) of de vorm van het raam (tralies).

Naast deze visuele waarnemingen, noemden de bewoners van de open afdeling ook cognitieve activiteiten. Zij voelden zich nog **betrokken bij de buitenwereld**, en noemden het lezen (krant, boeken) en het kijken naar de tv (nieuws, voetbal, een film of serie). Ook **sociaal contact** werd genoemd, in de vorm van gezelligheid in de huiskamer, bezoeken van activiteiten en het bezoek aan het winkelcentrum. We maakten dan een foto van bijvoorbeeld een tv-scherm, een boek, krant of een activiteitenlijst. Bij gezelligheid in de woonkamer werden bewoners vanuit privacyoverwegingen onherkenbaar gefotografeerd. Bewoners van gesloten afdelingen spraken niet meer over deze cognitieve activiteiten. Het lijkt erop dat hun abstractieniveau zodanig is teruggelopen dat ze dat niet meer kunnen benoemen, maar nog wel kunnen ervaren. Een groot deel van hen hield wel degelijk van de gezelligheid in de woonkamer. Deze bewoners waren meer gericht op het **'beleven'** en benoemden naast **het visuele, het voelen** (aaien van de poes, voelen van babykleertjes, het bed dat zo lekker slaapt), **het horen** (zingen) en **het ruiken/voelen** (verzorgen van planten). Over de smaak heb ik niemand gehoord. Wellicht heeft dit met de vraagstelling te maken.

Met vijf bewoners ging ik niet naar hun kamer. We liepen over de gangen of waren in de huiskamer van de afdeling. Zij waren in een vergevorderd stadium van dementie, en hun eigen kamer deed er niet meer toe. Ik volgde hen, op advies van de medewerksters, in wat zij deden. Er werd tijdens een wandeling veel gekeken en commentaar geleverd op

wat er stond. Het werd dan mooi of lelijk gevonden. Ook hier waren het **de kleine tastbare werelden van voorwerpen** die de aandacht trokken, zoals een kast met "mooie vazen", een schilderij met een rivier erop, maar ook een stipje op de muur, babykleertjes, planten. Abstractere, grotere vormen, zoals een recreatieruimte of een grote poster werd door niemand genoemd. Misschien was dit te groot, snaptten ze niet wat erop stond, of werd het niet als iets van henzelf beschouwd.

We gingen ook naar de tuin. Er was aandacht voor een plant of een dier. Of voor een bankje, omdat je daarvandaan een favoriete boom goed kon zien. Soms noemden ze niets, maar was **'het buiten zijn'** fijn en het gesprek interessant. Twee keer werd vanuit de tuin gewezen op het gebouw van 't Blauwbörgje. Dan werd uitgelegd waar de huiskamer was of de eigen kamer. In beide gevallen woonde de deelnemer op de begane grond en kon hij de woonkamer of eigen kamer vanuit de tuin goed zien. Die werd dan vervolgens ook op de foto gezet. Met één bewoner liep ik naar het winkelcentrum: hij woonde op de open afdeling en mocht in zijn eentje gaan wandelen, mits hij een pieper bij zich droeg.

Een paar bewoners waren meer geïnteresseerd in het gesprek dan in het maken van foto's. Ze stelden mij allerlei vragen over het project, waarom ik dit deed en wie ik was. Meerdere keren kreeg ik als antwoord op de vraag wat ze mooi of interessant vonden: "Alles, beslis jij maar." Met doorvragen of het noemen van voorbeelden, lukte het uiteindelijk om een onderwerp te kiezen. Sommige

antwoorden lieten zich niet gemakkelijk in een foto vatten. Hoe ziet "zingen" eruit? Of "gezelligheid"? Met zijn tweeën bedachten we een passende foto, of ik maakte er zelf een en liet die dan zien ter beoordeling.

De gemaakte **composities** waren gevarieerd. De overeenkomst was dat het onderwerp goed in beeld moest komen. Men wilde goed kunnen zien wat erop stond, maar de plek van het onderwerp in het beeld wisselde. Soms was het recht van voren, dan weer had een 'scheef' shot de voorkeur. Meerdere keren werden storende elementen uit het beeld verwijderd, zodat je het onderwerp beter kon zien. Het effect hiervan op de foto werd goed begrepen. Soms wilde men alleen het voorwerp op de foto en werd het een close up, maar soms werd ook gekozen voor een foto waarbij je ook de omgeving kon zien. Deze keuze konden ze goed aangeven en dat zorgde voor opgetogenheid.

Twee bewoners bleken grote affiniteit te hebben met **het medium fotografie**. Zij begrepen dat je door het maken van een foto zelf bepaalt wat en hoe een voorwerp in beeld wordt gebracht. *"Goh als je de plant van voren fotografeert (en niet van boven), zie je ook nog de stoel. En die is van mij en moet er ook op"*, zei een bewoonster van een gesloten afdeling. Met deze twee bewoners kon ik spreken over de betekenis van het fotografische beeld, zoals de theorie van Flusser die benoemt. Ze zagen dat de foto een zelfstandig product was en dat het op die manier weer betekenis kreeg. *"Het is alsof die stoel wacht totdat er iemand op*

gaat zitten", aldus een bewoonster van de open afdeling. Ik was zeer onder de druk van hun verhaal en verbeelding. Beide bewoners hadden overigens geen ervaring met fotograferen, voor zover ik dat kon opmaken uit het gesprek of uit de inrichting van hun kamer.

De reacties op de foto's

De makers waren over het algemeen oprecht blij met de afgedrukte foto's. Ze hadden ze natuurlijk ook zelf gecomponeerd. De afbeeldingen werden vaak bestudeerd, alsof de foto's een extra waarde toevoegden aan het onderwerp. Alsof het nu echt bestond. De portretfoto's konden ook op veel belangstelling rekenen. Als laatste stap werden de afdrucken tijdens de fotowandeling getoond aan **andere bewoners**. De **medewerkers** namen hierbij vaak een actieve rol in. Ze toonden interesse en gaven veel complimenten. Zij stimuleerden ook dat de bewoner ze aan de anderen lieten zien. De foto's, van wat mooi of interessant was, hadden toelichting van de bewoner nodig, en dat zorgde voor interactie. Er werd nooit gevraagd waarom iets was gefotografeerd. Het ging altijd over wat je zag op de foto. De onderwerpen waren herkenbaar en misschien werd het daardoor interessant gevonden. De portretfoto's zorgden ook voor veel reacties. Omdat het 'mooie' foto's waren, kreeg de maker hierop direct positieve en vaak vrolijke feedback. En dat versterkte opnieuw hun gevoel van eigenwaarde.

"Goed, dan gaan we die straks afdrucken. Dan krijgt u die van mij." (2 min. 16')

Bij twee afdelingen werd **een familiebijeenkomst** gehouden. Hier werden de foto's getoond en de beschrijvingen voorgelezen. Zoals ik al eerder aangaf, had ik die beschrijvingen na afloop van iedere wandeling gemaakt en ze boden een goede context voor de gemaakte foto's. Dit bleek te werken. Bij de open afdeling waren familieleden en bewoners aanwezig bij deze familiebijeenkomst. Dit werd een vrolijke bijeenkomst en de presentatie werd aandachtig bekeken. Het onderwerp van de bijeenkomst, de gemaakte foto's, was concreet, zichtbaar en ging over iets dat in het hier en nu had plaatsgevonden. Zowel de familieleden als de bewoners konden erover in gesprek en grepen die gelegenheid ook volop aan. Daarnaast werden de portretfoto's getoond. De makers konden er oprecht trots op zijn, omdat het een volwaardig product was en ze kregen veel complimenten

om hun bijdrage. Het viel mij op dat de bewoners de presentatie interessant vonden. Op het moment dat de foto's van een nieuwe bewoner aan de beurt kwamen, benoemde ik met opzet dat zij of hij die had gemaakt. Ik nam daar een ogenblik de tijd voor, zodat zij wisten dat het hun foto's waren. Of zij zich nog herinnerden dat ze foto's hadden gemaakt, wist ik niet en vroeg ik ook niet. Het was immers geen geheugentest. Een familielid vertelde me dat ze het ook fijn vond dat ze nu de andere bewoners beter leerde kennen en wist wat hen interesseerde. Bij een van de gesloten afdelingen werd de bijeenkomst zonder bewoners gehouden. Dat zou te vermoeiend zijn, aldus de medewerkster. Bij de andere gesloten afdeling werd geen familiebijeenkomst gehouden: tijdens en direct na het project waren een paar bewoners overleden.

4. Evaluatiegesprekken met betrokkenen

Carla Dijkslag, directieadviseur

Carla Dijkslag is directieadviseur, projectmanager & coach bij Dignis, de overkoepelende organisatie waar 't Blauwbörgje deel van uitmaakt. Ze is nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van het project.

Carla: "Wat mij opvalt is de manier van communicatie met de deelnemers. Tijdens het gesprek is er focus, een rustige concentratie, die niet dwingend is. Tegelijkertijd is er een traagheid, je hebt alle tijd en geeft de deelnemer alle ruimte. Maar wat het bijzonder maakt is dat je niet meegaat met de zijpaden die bewoners inslaan. Vaak gebeurt dat namelijk wel en dan raken zowel de bewoner als de ander de draad van het gesprek kwijt. Tijdens de fotowandeling blijf je bij het onderwerp. Wanneer de bewoner afdwaalt, ga je niet met hen mee, maar je keert terug naar het onderwerp van de fotowandeling. De deelnemer kan op die manier ook weer terugkeren naar het gesprek. Dit geeft hen structuur, het zorgt voor houvast en biedt hen een veilige omgeving."

Naast de manier van communiceren, vindt Carla ook de thematiek opvallend. Die gaat namelijk niet over het verleden, maar over het nu. "Bijzonder is dat het onderwerp gaat over het nu, over wat zich op dit moment voordoet, over contact in dit moment. Het gaat niet over vroeger

maar over iets wat je beide ervaart. Je bent allebei in het 'hier en nu', dat maak je samen mee en dat is een gedeelde ervaring. Erg waardevol."

Tenslotte is Carla gevraagd naar mogelijkheden voor de toekomst. "De manier waarop een kunstenaar het contact oppakt met mensen met dementie zou interessant kunnen zijn voor medewerkers. Wat doet dit verhaal met hen? Je zou een lezing kunnen geven over de methodiek en dit aanvullen met een aantal bijeenkomsten waarin dit wordt uitgevoerd. Daarnaast zou de methodiek getoond kunnen worden tijdens open dagen of andere bijeenkomsten. Je zou kunnen denken aan drie panelen waarin respectievelijk de methodiek, de achtergrond en de uitwerking getoond kan worden. Dit aangevuld met de film natuurlijk."

Ellen Veldman, medewerker en Eddy Westerhoff, zoon van een bewoner

Het gesprek vindt plaats met Ellen Veldman, medewerkster op de gesloten afdeling de Roos en met Eddy Westerhoff, zoon van Stien de Wilde, die op de Roos woont. Ellen en Stien hebben beiden actief meegedaan aan het project.

Ellen: "Zo'n project waarin bewoners met kunst bezig kunnen zijn, is erg zinvol. Het voelen en beleven is belangrijk voor hen

en dat kan met dit project." Ze vult aan: "Ze kunnen even zichzelf zijn. Ze zijn los van het ziek zijn en dan krijgt dat andere de ruimte." Ellen heeft veel tijd in het project geïnvesteerd. Zo heeft ze van tevoren met de collega's overlegd over welke bewoners geschikt zouden zijn, heeft de familie voorafgaand aan het project ingelicht en ze heeft het project bij de bewoners 'in de week gelegd.' Ellen: "Dit is vooral nodig om veiligheid te bieden. Je wilt immers iets van hen gedaan krijgen en dan is het belangrijk om dat gevoel van veiligheid bewust te creëren."

Mevrouw Stien de Wilde was een enthousiast deelneemster. Eddy, haar zoon zegt hierover: "Je hebt iets tastbaars in handen. Je bent met de foto's bezig en daarvoor heb je contact. Het is heel direct." Hij vult aan: "Het praten met mijn moeder is moeizaam geworden. Het denken lukt niet meer. Wat je nu ziet, is dat ze nog wel kan beslissen over wat wel en niet mooi is. Ook bij andere deelnemers in de film zag je dat ze nog wel kunnen kijken en reageren. Op die manier kunnen ze nog een besluit nemen." Wat Eddy ook constateert is het belang van de veilige omgeving. Eddy: "De fotowandeling gebeurt in hun eigen omgeving. Die is nog veilig en vertrouwd. Het is een ontdekkingsreis in hun eigen omgeving."

Ellen heeft met Stien de Wilde van tevoren de kleding uitgezocht die ze zou dragen tijdens de fotowandeling. Ook dat was een manier, volgens Ellen, om Stien vertrouwd te maken met wat ze ging doen. De wandeling heeft nog een ander, onbedoeld, positief effect gehad.

Ellen: "Door het houden van die wandeling heeft Stien veel meer vertrouwen in mij gekregen. Waarschijnlijk is dat gekomen door het positieve gevoel dat ze bij fotografie had. Stien zei tijdens de wandeling meerdere keren: "Ja, fotograferen dat doet mijn zoon, dat is van Eddy." Omdat ze daar nu mee bezig is geweest, krijgt Ellen nu ook dat vertrouwen. "Dat klopt", vult Eddy aan. Hij is fotograaf en filmer. Bij de familie was het maken van foto's altijd belangrijk. "Wij deden dit altijd op feestjes en dat was leuk, dat was fijn."

De foto's kom je volgens Ellen nog steeds op de afdeling tegen en ze zijn inmiddels een eigen leven gaan leiden. Eddy beaamt dit: "De foto's staan op de kamer van mijn moeder en ze vertelt er allerlei verhalen over. Wanneer ik bij haar op bezoek ben, heeft ze soms wel drie of vier keer een ander verhaal. Over wie ze gemaakt heeft, of wat het betekent. Dat klopt natuurlijk niet, maar het is wel een mooi gespreksonderwerp." Ellen zegt hierover: "De bewoners hebben er nog steeds een bepaalde beleving bij. Ze worden er blij van, en dat is de kern van wat je hen eigenlijk hebt geboden. Ik was erbij betrokken, dus ze associëren mij hier nu ook mee, met dat positieve gevoel." Ellen zou graag zien dat het project doorgaat. "Wanneer je ziet dat het zoiets moois oplevert, is het waardevol om dat vast te houden. Het is een hele mooie manier om in contact te zijn." Ze heeft hiervoor tenslotte de volgende suggestie: "Je kunt het uitbreiden naar andere afdelingen en denk ook aan de familie. Het is waardevol om die er ook bij te betrekken."

5. Deze denkers hebben me op koers gehouden

In contact met mensen met dementie zijn volgens mij bepaalde kwaliteiten, zoals vrijgevigheid en enthousiasme belangrijk, naast een open opstelling en het geven van de regie. Voor 'Kijk, dit zie ik' hebben enkele denkers en thema's mij houvast gegeven: Anke Coumans over het ontstaansgerichte van artistiek onderzoek, Ingold's vier kwaliteiten van artistiek onderzoek, Hermsens filosofie over het belang van enthousiasme, Edel Maex over het ontwikkelen van een open houding via mindfulness, Rios over participatie en het geven van de regie en Flusser's filosofie van fotografie.

Coumans: ontstaansgericht denken bij artistiek onderzoek

Artistiek onderzoek is een relatief nieuwe vorm van onderzoek, waarbij in het proces gebruik wordt gemaakt van de houding en werkwijze van de kunstenaar en/of ontwerper. Anke Coumans en Ingrid Schuffelers schrijven hierover het volgende: *"Dit betekent dat de betreffende onderzoeker beeldend en associatief te werk gaat en een open houding aanneemt. Bijzonder aan deze vorm van onderzoek is dat het proces van onderzoeken niet alleen in dienst staat van het resultaat, maar dat het zelf een autonome waarde krijgt...Het lineaire, academische denken wordt vervangen door ruimtelijk denken: de onderdelen worden naast elkaar in plaats van na elkaar geplaatst. En het resultaatgericht denken (waarbij het te bereiken doel de route bepaalt) is vervangen door ontstaansgericht denken (waarbij wat mogelijk is bepalend is)." (Coumans en Schuffelers, 2017)* De fotowandeling en een zorgvuldige beschrijving van deze ontmoeting stond daarom centraal in dit onderzoek.

Ingold: vier kwaliteiten van kunst

Op 1 november 2017 hield Tim Ingold een lezing in Groningen tijdens het symposium 'Artistic Research in the North' dat georganiseerd was door de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en de Hanzehogeschool Groningen. De voordracht van Tim Ingold droeg de titel: 'Art, Science and the Meaning of Research' (Ingold, 2017). Ingold is antropoloog en bekleedt een leerstoel in Sociale Antropologie in Aberdeen. In zijn lezing besteedt hij aandacht aan vier kwaliteiten waar artistiek onderzoek aan moet voldoen. Deze vier kwaliteiten zijn: wederkerigheid, het einde openlatend, vergelijkend en kritisch. Deze kwaliteiten heb ik gerelateerd aan mijn onderzoek.

Wederkerigheid

Een eerste kwaliteit van kunst is generositeit. Ingold stelt dat je aandacht geeft aan wat anderen zeggen, en dat je teruggeeft wat je hebt ontvangen. In dit verband spreek ik graag van wederkerigheid. Door in contact te gaan met de bewoners van 't Blauwbörgje vertellen ze aan mij

wat zij mooi of interessant vinden. Door dat te doen, geven ze mij vertrouwen en dat zorgt ervoor dat mijn project kan slagen. Ik voel het als een grote verantwoordelijkheid om met hun vertrouwen zorgvuldig om te gaan. Wanneer ik met hen foto's maak, probeer ik hen zoveel mogelijk de regie te geven. Ik druk vervolgens de foto af, geef die aan de bewoner en bespreek wat er is gebeurd. Zij krijgen op dat moment mijn waardering. Op dezelfde manier probeer ik met de medewerkers om te gaan. Zij verlenen hun medewerking, ik probeer hen zo goed mogelijk te informeren en te betrekken. Deze wederkerigheid maakt het mogelijk om elkaar later opnieuw te ontmoeten. Zowel de bewoners, medewerkers, familieleden als ikzelf: we hebben allemaal gegeven en ontvangen. Ook vertel ik de familieleden later hoe de fotowandeling is verlopen. Ik deel mijn kennis op het gebied van fotografie op een manier die de bewoners, medewerkers en familieleden kunnen begrijpen.

Het einde open laten

Ingold stelt dat het doel van een artistiek onderzoek niet het bieden van definitieve oplossingen is, maar dat de weg ernaar toe centraal staat. Artistiek onderzoek is volgens hem een doorgaand proces en de onderzoeker is een 'pathfinder'. Ik probeer deze kwaliteit ook toe te passen. Zo kan een vraagstelling waarmee ik het onderzoek begin en die alleen gericht blijkt te zijn op visuele antwoorden, tijdens het onderzoeksproces verruimd worden, waardoor de gesprekken dynamischer en gelijkwaardiger worden.

Vergelijkend

Volgens Ingold is geen enkele artistieke methode definitief en kunnen meerdere benaderingen naast elkaar bestaan die allen een eigen waarde hebben. Ik heb geprobeerd zo zorgvuldig mogelijk mijn gevolgde benadering te beschrijven. Bij de gemaakte keuzes spelen ook persoonlijke redenen mee. Ik ben vertrouwd met de doelgroep, met mensen die wonen in een beschermde woonomgeving en heb ervaring met een bepaalde aanpak. Bij het fotograferen spreek ik graag over compositie. De techniek laat ik daarentegen buiten beschouwing. Het is heel goed mogelijk dat andere benaderingen beter werken. Wanneer iemand anders deze fotowandeling gaat houden, zal hij of zij ongetwijfeld andere accenten leggen en daardoor tot andere resultaten komen.

Kritisch

Ingold stelt dat de kunstenaar niet tevreden is met een bestaande situatie en dat het van belang is dat hij of zij probeert zich open te stellen voor wat zich voordoet. Hij spreekt in dit verband over de authenticiteit van de ervaring en die probeer je zo goed mogelijk te beschrijven. Hij stelt dat je nieuwsgierig bent en dat je zorg draagt voor wat zich aandient in de situatie. Iedere wandeling beschouwde ik daarom als een unieke ervaring, die ik vervolgens beschreef. Door opmerkzaam te zijn op wat zich aandiende, kwam ik tot onverwachte ontdekkingen.

Flusser: de gekleurde bril

Vilém Flusser stelt in 'Een filosofie van de fotografie' (2007) dat wij via de krant, via internet en televisie mensen, gebeurtenissen en landschappen zien. Deze beelden informeren ons, maar bepalen mede de manier waarop wij kijken. Het zijn gekleurde brillen die ons zicht vervormen. Ze gaan een plek in ons onderbewustzijn innemen en programmeren de manier waarop we kijken, zonder dat wij ons hiervan bewust zijn. Wanneer we bijvoorbeeld op reis gaan, gaan we onbewust op zoek naar beelden die we kennen, die we vervolgens fotograferen. Daarmee bevestigen we het beeld van die plaats. Zo komen we volgens hem in een vicieuze cirkel van beeldvorming terecht en fotograferen we uiteindelijk dezelfde zonsopgang, dezelfde gebouwen. Ik ben benieuwd in hoeverre mensen met dementie fotograferen volgens deze beeldvorming of dat zij een eigen beeldtaal ontwikkelen.

Hermesen: het belang van enthousiasme

Joke Hermesen besteedt in haar boek 'Kairos, een nieuwe bevlogenheid' (2014) veel aandacht aan het belang van enthousiasme. Het werkt volgens haar "Als een magnetische kracht, die aanstekelijk werkt en een hele gemeenschap kan inspireren". Het enthousiasme noemt ze een gevoelsmodus, die ons aanmoedigt om iets nieuws te maken, waardoor wij op onze beurt ook weer anderen kunnen aantrekken en inspireren. Het verwijst net als inspiratie naar een ervaring die we niet zelf kunnen afdwingen of beheersen, maar waarvoor we ons alleen kunnen openstellen. Ze stelt dat we een zekere mate van enthousiasme nodig hebben om tot verandering te komen. Zonder enthousiasme zouden we volgens haar er niet aan denken om wat nieuws te verzinnen.

Mijn enthousiasme voor dit onderzoek is evident. Door deel te nemen aan het project 'Anders Belicht' in 2013 raakte ik nieuwsgierig. Dat gebeurde spontaan. Dit is ook wat Hermesen beschrijft. Volgens Hermesen overkomt enthousiasme je, je raakt enthousiast, je 'doet' het niet. Je wordt pas echt enthousiast voor datgene dat de rationele vermogens overstijgt. Dit betekent dat deze ervaring niet afgedwongen of voorgeschreven kan worden, maar dat we er ons met behulp van onze intuïtie en verbeeldingskracht ontvankelijk voor kunnen tonen. En het mooie is dat je die verwondering en ontvankelijkheid wel kunt trainen. Dit doe je door aan verbeelding, creativiteit en intuïtieve vermogens meer prioriteit te geven en door open te staan voor het onvoorspelbare dat zich voordoet in het moment. Bij iedere wandeling nam ik bewust de tijd om te landen, en om contact te maken met bewoners.

Edel Maex: Mindfulness

Maar hoe train je dat openstellen voor het onvoorspelbare? Er zijn veel manieren om je open te stellen. Een manier die ik beoefen is mindfulness. Edel Maex, psychiater en trainer van mindfulness omschrijft het als volgt: "Mindfulness is *halhouden (stoppen) om met milde open aandacht in deze werkelijkheid aanwezig te zijn (kijken), zodat je er met meer vrijheid mee kunt omgaan*" (2008). Door dit regelmatig te beoefenen wordt je opmerkzaamheid getraind en vermindert het onbewust reageren. Dit biedt de mogelijkheid om in een gesprek de ander meer ruimte te geven en om beter aan te sluiten bij zijn of haar belevingswereld. Je komt meer in het moment, kunt je vooronderstellingen loslaten en meer open staan voor het onvoorspelbare. Door het nauwkeurig beschrijven van wat er gebeurt tijdens de foto-wandeling, probeer ik dit proces van "met milde aandacht aanwezig zijn" inzichtelijk en navolgbaar te maken.

Ríos: participatie, geven van regie

Manuel Calvelo Ríos (Ríos, 2015) had al in de jaren zestig in Chili, Zuid-Amerika, een methode ontwikkeld om met eenvoudige middelen een educatieve film te maken. Waarbij groepen die normaliter niet de vaardigheden en/of positie hebben om hun stem te laten horen en worden hierdoor tot een gelijkwaardige en volwaardige gesprekspartner. Hij was niet de eerste die deelnemers wilde betrekken (bijv. Freire, Brazilië). Bijzonder bij Ríos was dat hij een methode voor het massamedium film bedacht. Ríos maakte films met kleine,

arme boeren, zogenaamde *campesinos*. Deze groep kon wel lezen en schrijven, maar nieuwe vaardigheden leerden ze het beste via de andere zintuigen, dus door te kijken, te luisteren en door te ervaren. Ríos en zijn team wilden de *campesinos* op die manier een eigen stem geven en ze gelijkwaardig aan de filmmakers maken. Door hen tijdens de verschillende fases om hun mening en inbreng te vragen, probeerde hij deelnemers zoveel mogelijk de regie te geven en hiermee eigenaarschap voor het uiteindelijke product. In 1973 moesten Ríos en zijn team hals-overkop uit Chili vluchten toen generaal Pinochet de macht greep. Hun visie stond lijnrecht tegenover die van de dictator. In Peru ontwikkelde Manuel Calvelo Ríos zijn methode verder en die bleek aan te slaan: die werd onderscheiden met diverse prijzen. In 1990, na het vertrek van Pinochet, keerde hij terug naar Chili en ging hij opnieuw films maken met de *campesinos*. Ik werd als trainee opgenomen in zijn team, en leerde het vak van filmmaker. Ik werd later documentairemaker en maakte meerdere films via de participatieve methode, zoals met vrouwen in een achterstandswijk (De Jong, 2001), met HIV/Aidswerkers in Namibië (De Jong, 2008) en docenten en studenten in Oeganda (De Jong, 2009).

Ook in dit project wordt geprobeerd deelnemers zoveel mogelijk eigenaar te maken: (staf)medewerkers van de afdelingen worden bij alle fases betrokken; onderzocht wordt waar bewoners de regie kunnen krijgen, het proces wordt via fotobeschrijvingen gedocumenteerd en de resultaten (foto's en beschrijvingen) worden teruggekoppeld naar deelnemers, medewerkers en andere betrokkenen.

6. Wat ik meebreng en meeneem

Ik ben geen vreemde in de institutionele omgeving van mensen met dementie. Vanaf mijn derde jaar kwam ik twee keer per maand in 'Vanboeijen', een Drentse zorginstelling voor mensen met een verstandelijke beperking. Mijn zus, die verstandelijk en lichamelijk beperkt was, woonde daar. Ze werd later dement en overleed eind 2012. Ik had toen al een lange carrière als documentairemaker achter de rug en had ervaring met het maken van films via de participatieve methode. Mijn opmerkzaamheid voor hoe anderen de wereld zien, is ook vergroot door jarenlange beoefening van mindfulness.

Wat heeft het project mij persoonlijk gebracht? Ik heb opnieuw geleerd om los te laten wanneer ik merk dat een vraagstelling wringt. Het contact met bewoners is bijzonder geweest. Hun vertrouwen in mij en hun belangstelling voor de kleine dingen heeft me geraakt en een nieuwe blik op de wereld om mij heen gegeven. Doordat wij ons beiden open konden stellen, is er af en toe 'echt' contact geweest. Hermsen zegt hierover dat je dan in het Nu komt. Ze spreekt van *Kairos*, waar tijd als 'duur' beleefd wordt en die staat los van *Chronos*, kloktijd. En dat is een bijzondere en waardevolle ervaring.

De methode van contact leggen is volgens andere betrokkenen waardevol gebleken. Mijn wens is dat deze methode door meerdere groepen wordt uitgetoond en aangepast. En dat de resultaten worden getoond in exposities, zodat de blik en de beleving van de persoon met dementie zichtbaar kan worden. Ook wil ik de methode graag proberen met mensen met andersoortig hersenletsel of mensen met een lichte vorm van dementie.

Ik vermoed dat je met het uiteindelijke product, de gemaakte foto's en verhalen, nog meer kunt doen. Nu worden ze aan de bewoners gegeven, maar het lijkt mij interessant om ze in de gangen van een instelling op te hangen en te onderzoeken wat dit voor bewoners en bezoekers betekent. Gaan bewoners dan op andere manieren kijken? En zouden de bewoners die ze gemaakt hebben in een later stadium nog herkennen welke foto ze gemaakt hebben? En zo ja, wat zou dit voor hen kunnen betekenen?

Gebruikte literatuur

Coumans, A. (2014). *Anders Belicht, een fotowandeling als artistieke onderzoeksmethode*. Groningen: Lectoraat Image in Context, Hanzehogeschool Groningen.

Coumans, A., & Schuffelers, I. (2017). *De relevantie van Artistiek Onderzoek*, Science Guide, 17 juni 2017.

Flusser, V. (2017). *Een filosofie van de fotografie*. Utrecht: Uitgeverij IJzer.

Hermsen, J. (2014). *Kairos, een nieuwe bevlogenheid*. Utrecht: Arbeiderspers.

Ingold, T. (2017). *What makes art anthropological*. Lezing tijdens: Symposium Artistic Research in the North 1 november 2017 Groningen. In: www.vimeo.com/244644301

Maex, E. (2008). *Werken met mindfulness*, Lannoo.

Ríos, M. C. (2015). *Desarrollo: Comunicación, Información y Capacitación*. Geraadpleegd op 1-3-2018. In: www.revistas.uca.es/index.php/cayp/article/view/3094

Stichting Alzheimer Nederland Dementie: *herkennen en symptomen*. Geraadpleegd op 1-3-2018 in: www.alzheimer-nederland.nl/dementie/herkennen-symptomen.

Swaab, D. (2016). *Ons creatieve brein, hoe mens en wereld elkaar maken*. Amsterdam: Atlas Contact.

Voor films gemaakt via de participatieve methode zie www.swanhildejong.nl

Ze heeft nooit eerder gefotografeerd, maar wil wel proberen om zelf foto's te maken. We gaan naar haar kamer. Op een laag kastje staat een verzameling beeldjes. 'Ach kijk, wat een lief hondje', zegt ze. 'Ik ben een schipperskind en we hadden vroeger ook een hond. Dat waren de ogen en oren van de schipper. Hij wist precies wanneer er een vreemde aan boord kwam.' Vooral het oortje van het hondje vindt ze mooi. Ik laat het verschil zien tussen de foto waarbij ze eerst op het bed gaat zitten en dan de foto maakt of waarbij ze staande fotografeert. Ze probeert beide mogelijkheden uit en besluit dat een zittende foto het mooist is. Zo komen de beestjes er mooi van voren op.

Foto's en teksten

Van iedere fotowandeling is een beschrijving gemaakt. Een selectie van de teksten en foto's zijn opgenomen. Vanwege privacy-redenen zijn geen portretfoto's getoond of namen in de teksten genoemd.

Ze loopt met de rollator en is een beetje gehaast. Ze weet precies waar ze naar toe wil: haar kamer. En die heeft ze altijd op slot. Er staat een groot glimmend dressoir met daarop gehaakte kleedjes en snuisterijen. Het is haar 'pronkstuk' en niemand mag er aankomen. Ze had, zo vervolgt ze haar verhaal, een groot huis vol mooie dingen. En die konden tot haar grote verdriet niet mee. De kast gelukkig wel. Ze weet precies hoe haar pronkstuk op de foto moet: recht van voren, zodat je alles goed kunt zien. Bij het zien van de foto's krijgt ze de tranen in de ogen en ze laat die vol enthousiasme zien aan de anderen. Ze is er zuinig op, zegt ze. Dan bergt ze de foto's op in het vakje van de rollator. Nu kan niemand ze meer meenemen.

Ze is oud, zegt ze, en heeft geen zin om anderen een plezier te doen. Na een poosje mag ik wel een portretfoto maken. Daar staat ze chagrijnig op, is haar commentaar. Ik antwoord dat het handig is om dan iets vrolijker te kijken. De derde opname vindt ze goed.

We lopen naar haar kamer. Ik laat haar zien hoe het apparaat werkt: dichtbij en veraf, liggend of staand. We maken twee foto's van een stoel: eentje, waarbij je een fotolijstje op de muur ziet en eentje met een kastje erbij. Die met het kastje spreekt haar aan. "Het is alsof die stoel wacht totdat er iemand op gaat zitten", antwoordt ze. Die met het fotolijstje doet haar niets.

Terug in de woonkamer laat ik de gemaakte foto's nog eens zien. Ze bestudeert ze zorgvuldig en is tevreden met het resultaat.

Hij houdt van grapjes en is zeer snel ter been. Hij mag in zijn eentje naar het winkelcentrum, mits hij zijn apparaatje bij zich heeft. De medewerkster controleert eerst of het aan staat en dan gaan we op pad. We lopen in de richting van het winkelcentrum. Daar gaat hij alle dagen even naar toe, vertelt hij mij. We lopen ook nu zijn vaste rondje. Onderweg komen we langs een groot gebouw dat afgebroken wordt en blijven even staan. Hij vindt het een mooi gezicht en wil er wel een foto van. Hoe het erop komt, dat interesseert hem eigenlijk niet zo. Hij vindt het leuker om te kletsen en grapjes te maken. Wanneer we terug zijn, druk ik de foto's af en geef ze aan hem. Hij vindt ze wel leuk. Maar het is al etenstijd en dat is eigenlijk belangrijker.

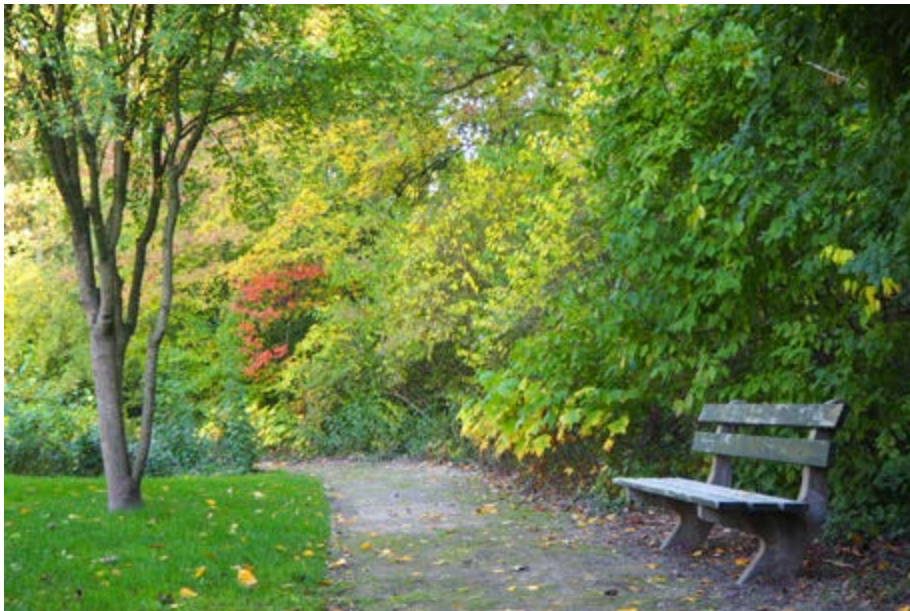

Ze is direct enthousiast. Haar zoon is ook fotograaf zegt ze, en haar man fotografeerde vroeger ook. Met de rollator gaan we naar haar kamer. Er hangen meerdere geborduurde werken: de Martinitoren, drie oudhollandse wintertafereeltjes en een soort merklap. Ze vindt ze allemaal even mooi. We besluiten ze allemaal te fotograferen. Ik laat haar een paar mogelijkheden zien. Ze wil een foto waarbij de lijst er ook op staat. Na afloop druk ik haar foto's af en ook die van een andere bewoner. Ze bekijken elkaars afdrucken aandachtig en geven vrolijk commentaar. Dan zegt ze tegen hem: "Dat hebben we samen maar mooi meegemaakt. Dit nemen ze ons niet meer af." De ander glimlacht en knikt instemmend. Ze vervolgt: "Ik laat ze straks aan mijn zoon zien. Die is fotograaf."

De vraag wat ze interessant of mooi vindt, kan ze niet beantwoorden. Wel zegt ze dat ze graag loopt en vaak buiten is. We gaan daarom naar de tuin. We komen bij de volière, maar vogels boeien haar niet zo. Ernaast staat een bankje. Ze wijst ernaar en zegt dat ze daar graag zit. Dan kan ze naar de boom kijken die er vlak bij staat. Ze wil er wel een foto van. Ik laat een paar mogelijkheden zien: alleen het bankje, of het bankje met de boom. Ze kiest die waarbij de boom er ook op staat. We gaan terug naar de afdeling en ik druk de foto's af. Ik zeg dat ze de foto's aan de anderen kan laten zien. Dat doet ze, maar het hoeft eigenlijk niet voor haar. Dan zegt ze dat ze naar haar kamer gaat: daar zal ze de foto's ophangen.

Ze zit in een rolstoel, heeft altijd een glimlach op haar gezicht, maar komt moeilijk uit haar woorden. Ze houdt van planten en daarom gaan we naar de tuin. We lopen langs de perken en zien een lage struik met een paar roosjes die in bloei zijn. Ik maak er verschillende foto's van. Ze kiest er eentje uit waarbij je de roosjes goed van dichtbij kunt zien. Als ik vraag: "Hoe vindt u het?", antwoordt ze: "Mooi". We lopen verder en zien een andere lage struik met kleine roze besjes. Ook daar maak ik een paar foto's van. Ze kiest eentje waarop de besjes in close up staan. Deze foto vindt ze niet 'mooi', maar 'leuk'. Teruggekomen druk ik de foto's af. Op mijn vraag welke ze nu het mooist vindt, wijst ze op de roosjes. Die is mooi, de andere is leuk.

“Nee hoor, dat is niets voor mij”, had ze steeds gezegd. Maar nadat de andere bewoners geweest zijn, wil ze toch niet achterblijven.

We gaan met zijn drieën naar haar kamer. Ik zeg dat ik het een mooie kamer vind. Ze is er trots op: “Ja, dat heeft mijn dochter gedaan”.

We kijken uit het raam. “U zwaait weleens naar me, als ik wegga hè?”, zegt de medewerkster. Dat klopt. Ze vindt het fijn om naar buiten te kijken en te zien wie komt en gaat. De medewerkster laat ons alleen. We praten verder over haar planten. Er staan een rode en een witte kerstster in de vensterbank.

Het is al mei, maar vooral de rode bloeit nog volop. We maken verschillende foto's en ze zijn allemaal mooi. Wanneer ik wegfiets en op de parkeerplaats omhoog kijk, zie ik een vensterbank met bloeiende planten. Erachter zwaait een vrouw. Ik zwaai terug.

Ze zegt meestal weinig. Wel houdt ze van muziek en zingt graag mee. Ook houdt ze van het schillen van aardappelen. Ze is dan zichtbaar in haar element. Vandaag staat het lied 'Edelweiss' op het programma. Toen ze eerder een foto van zichzelf zag, herkende ze zichzelf niet. Maar nu knikt ze instemmend wanneer de medewerkster vraagt of ze op de foto wil. Ik maak een foto waar je haar handen op ziet, terwijl ze aardappelen schilt. Dat vindt ze mooi. Maar haar eigen gezicht: dat herkent ze niet.

Op mijn vraag wat ze mooi of interessant vindt, zegt ze: "Niets. Dit heb ik al zo vaak gezien."

We gaan naar de begane grond. Ook daar is niets dat haar boeit. Wel groet ze iedereen die ze tegenkomt en zwaait ze met haar hand. Daar ziet ze een poes. Die ligt op het biljart onder de lamp. Ze loopt op het beestje af, aait hem, en zegt: "Ja, dit is mooi." Ze knikt instemmend wanneer ik haar de afbeelding op het fototoestel laat zien. Terug in de woonkamer, zeg ik haar dat we foto's van de kat hebben gemaakt. Ze wist het niet meer. Ze glimlacht bij het zien van de foto's en probeert ze die in haar broekzak te propen. Ik zeg haar dat ze de foto's ook aan de anderen kan laten zien en dat doet ze.

In de woonkamer maak ik een foto van haar. Ze kijkt ernaar en zegt iets in een soort brabbeltaal. We gaan een eindje lopen op de gang met de poppenwagen. Ze praat veel maar ik begrijp haar niet. Dan stoot ze met de wagen tegen een muur en blijft staan. Ik raak haar arm aan, kijk haar aan en zeg: 'Zal ik de wagen weer goed zetten? Dan kunt u verder lopen'. Ze kijkt naar me, glimlacht en we vervolgen de wandeling. Op eigen initiatief maak ik een foto van de wagen en de pop. Ze kijkt naar de afbeelding op het scherm en dan naar mij. Ik zeg: 'Mooi hè?'. We lopen verder. Na een tijdje zegt ze: 'Ja, dat is wel goed.' Blijkbaar heeft ze mij toch begrepen en geeft ze nu pas antwoord. Terug in de woonkamer druk ik de foto's af, maar zij heeft er geen belangstelling meer voor.

Het is een vriendelijke, rustige man. Hij gaat vaak in zijn eentje een eindje wandelen in het gebouw en in de tuin. We gaan nu naar de gang, bekijken een paar schilderijen, maken een paar foto's en gaan dan naar zijn kamer. Op mijn vraag wat hij hier mooi vindt, wijst hij naar zijn bed. Dat moet zeker op de foto. Want het slaapt zo lekker. Ik vraag hoe het op de foto moet: alleen het kussen of het hele bed? Volgens hem is het kussen lekker, maar het bed ook, dus het hele bed moet erop.

De medewerkster zet in zijn kamer een cd op met een Hollandse medley. Na een poosje begint hij mee te zingen en hij ontspant zichtbaar. Er ontstaat een gesprek over vroeger, over gezelligheid. Dan kijkt hij mij aan. Hij begint te zingen: "Was ik maar nooit getrouwd met jou". We lachen, maken wat grapjes en vervolgens zingen we een paar liedjes van de cd. De begeleidster is inmiddels weggegaan. Ik maak op eigen initiatief een paar foto's van de cd-speler: eentje in close up en eentje waarbij je ook de plank ziet waar het apparaat op staat. Als ik vraag welke beter is, wijst hij naar de tweede opname, het totale shot. Op mijn vraag waarom, wijst hij met een vinger naar de plank. Je ziet meer en dat is beter, volgens hem.

De vorige keer had ik een paar foto's van hem en een andere bewoonster in de woonkamer gemaakt, maar dat weet hij niet meer. Hij loopt met een medewerkster naar zijn kamer. Ik loop achter hen aan en klop op de deur. Ik mag binnen komen. Daar zie ik dat de foto's zorgvuldig op een kastje zijn uitgesteld. Ik mag er een foto van maken. Hij knikt. Daarna maak ik een paar portretfoto's en laat hem die zien. Hij aarzelt, wijst eentje aan en zegt: "Deze is beter." Ik vraag hem waarom, maar dat weet hij niet. We gaan terug naar de woonkamer en hij kijkt geïnteresseerd naar het langzame afdrukproces. Als hij de foto's krijgt, zegt hij: "Het is klein, maar de werking is groot."

Er is taart, want hij is jarig. Op mijn vraag wat hij mooi vindt, antwoordt hij: "Alles". "Ja" zegt hij, "Het bevalt hier prima. Goed eten en drinken. Mij krijgen ze hier niet meer weg." We gaan naar zijn kamer. Die is spaarzaam ingericht. Er staat een beeldje van een voetbalschoen en ook een oude televisie. We maken een paar foto's van zijn spulletjes en van hemzelf. Op mijn vraag of hij naar voetbal kijkt, knikt hij instemmend. Maar dat doet hij niet in zijn kamer. Daar zit hij eigenlijk nooit. In de huiskamer is het wel zo gezellig. Terug in de woonkamer gaat hij op zijn vaste plek zitten. Ik maak nog een foto van hem en een paar andere bewoners. Hij vindt de foto's allemaal goed gelukt. "Ja", zegt hij nog een keer. "Mij krijgen ze hier niet meer weg, het bevalt hier prima."

Handleiding: samen foto's maken

De methode bestaat uit vijf stappen en met deze handleiding kunt u er zelf mee aan de slag. Wanneer u op of aanmerkingen heeft, zijn die van harte welkom. De methode kan door deze feedback verbeterd en aangepast worden.

Stap 1: Rol van de medewerkers

Een goede samenwerking met medewerkers en zorgvuldige voorbereiding is essentieel. Die voorbereiding is nodig om bewoners veiligheid te bieden. Houd er rekening mee dat dit tijd een aandacht vraagt. Voordat het project begint, wordt de inhoud van het project met stafmedewerkers besproken. Zij leggen het contact met de betrokken afdelingen. Per afdeling wordt één medewerker contactpersoon. Met hem/haar wordt gedurende het project contact over de voortgang gehouden, en worden de resultaten teruggekoppeld. De contactpersoon bespreekt het project met de andere medewerkers en met de familie van de bewoners. Bij de eerste fotowandeling is deze contactpersoon ook aanwezig. Later in het project kunnen andere medewerkers die taak overnemen.

Het is verstandig dat medewerkers de wandeling goed voorbereiden met bewoners. Door hun nauwe band kunnen de medewerkers het beste inschatten hoe dit kan gebeuren. Wat en hoeveel ze de bewoners over het project vertellen, kan verschillend zijn. Soms wordt van tevoren niets verteld, omdat dat voor onrust kan zorgen. Bij andere afdelingen gebeurt dat wel. Degene die de fotowandeling houdt, moet zich hiervan wel op de hoogte stellen, zodat hij of zij zich hierop kan afstemmen. Of een bewoner mee kan doen met de activiteit, is de verantwoordelijkheid van de contactpersoon. Naast de fysieke gesteldheid van de bewoner op dat moment, moet hij of zij zich ook voldoende veilig en vertrouwd voelen.

Stap 2: Het leggen van contact met de bewoners

De voorbereiding

De medewerker zal de bewoner uitnodigen om mee te doen met de fotowandeling. De begeleiding van medewerkers is meer coördinerend van aard bij mensen die een lichtere mate van dementie hebben. Als de dementie in een verder gevorderd stadium is, gaan medewerkers ook geregeld mee tijdens de wandeling. Zij kunnen dan ook het gesprek voeren. Degene die de fotowandeling met de bewoner onderneemt kan dan later het gesprek overnemen. De allereerste kennismaking met de bewoners kan het beste rond koffie- of theetijd plaatsvinden. De meeste bewoners zijn dan in de woonkamer, uitgerust en er is tijd om het project en degene die het project begeleidt te introduceren.

De manier van communiceren

Mensen met dementie zijn natuurlijk geen mensen met wie je als gelijken communiceert. Om hen goed te kunnen begeleiden, echt contact te kunnen leggen en zelf voldoende focus te kunnen houden, zijn twee wandelingen per dagdeel waarschijnlijk het maximaal haalbare. Probeer een zo open mogelijk houding aan te nemen. Het werkt goed om je bewust te zijn van het veel langzamere tempo van bewoners met dementie en rust in het spreken en in de handelingen in te bouwen. Maak met iedere bewoner afzonderlijk kennis: geef een hand, kijk hen aan, noem dan pas je naam, vraag wat zijn of haar naam is en bevestig dit. Herhaal dit bij iedere bewoner, ook wanneer iemand later binnenkomt. Trek ook bij

de volgende bezoeken bewust opnieuw aandacht uit voor de kennismaking. Je bent immers weer vreemd voor hen en ook wat je komt doen, is nieuw.

Wees ruim op tijd aanwezig. Dat biedt de mogelijkheid om te 'landen' en om af te stemmen op het ritme van de afdeling. Soms, gedwongen door omstandigheden, moet je even wachten. Door aan tafel te gaan zitten, rond te kijken en te wachten op wat gaat komen, kun je meer aandacht voor de subtielere reacties van bewoners krijgen en hebben zij de gelegenheid om, op hun eigen tempo, naar je te kijken en om eventueel wat te zeggen. Na een paar bezoeken, kan er een soort vertrouwdheid ontstaan. Bewoners voelen zich wat veiliger, maken misschien sneller contact. Maar ook de medewerkers weten inmiddels hoe het project verloopt en je bent minder een buitenstaander.

Communicatie tijdens en na de wandeling

Herhaal aan het begin van de wandeling dat jullie hebben afgesproken om foto's te gaan maken. Vertel daarna stukje bij beetje wat er gaat gebeuren. Mensen met dementie dwalen vaak af van het onderwerp. Ga daar niet te veel in mee. Je kunt even een korte 'pauze' inlassen en dan weer doorgaan met het spreken over het onderwerp: de fotowandeling. Hierdoor bied je de deelnemer een structuur die niet dwingend is, maar die hem/haar wel ondersteunt en veiligheid biedt. Bij het afdrucken van de foto's herhaal je opnieuw wat jullie hebben gedaan en wat er gaat gebeuren. Je kunt de gemaakte foto's op de display laten zien om de aandacht opnieuw op de activiteit te vestigen.

Stap 3: Het houden van de fotowandeling

De insteek van deze methode is om met mensen met dementie in gesprek te gaan. Een voorwaarde hiervoor is gelijkwaardigheid en dat betekent dat je deelnemers zoveel mogelijk zelf keuzes laat maken:

Het proces van fotograferen: voorwaarden

Houd het fotograferen eenvoudig en transparant. Dit heeft een positieve invloed op de concentratie van de deelnemers. Dit kan op meerdere manieren:

- Kies een camera met een grote display. Deelnemers kunnen zo verschillende opties goed bekijken.
- Kies een camera die gemakkelijk in de hand ligt. Dan kunnen deelnemers eventueel ook zelf foto's maken. Een systeemcamera biedt goede beeldkwaliteit en is eenvoudig te bedienen.
- Om het proces van fotograferen eenvoudig te houden, kun je gebruikmaken van automatische instellingen van de camera.
- Zorg dat de deelnemer niet afgeleid wordt door commentaar of advies van derden. Probeer daarom te fotograferen in een omgeving waar één-op-één contact mogelijk is.
- Kies per wandeling één tot drie onderwerpen. Hierdoor kun je voldoende tijd en aandacht besteden aan het maakproces. Vraag daarnaast aan de deelnemer of je een mooie portretfoto mag maken.
- Wanneer een open vraag te ingewikkeld is, kun je gebruik maken van gesloten vragen. Je doet een voorstel en laat hen kiezen met een 'ja' of 'nee'. Benoem steeds één keuze. De deelnemer krijgt dan de kans om te begrijpen waar het op dat moment om gaat en kan daarop een antwoord geven.
- Gebruik een compacte fotoprinter voor het uitprinten van de foto's. Het langzame afdrukproces maakt inzichtelijk hoe de verschillende kleuren op het fotopapier worden geprint en de foto, die een afmeting van 10 x 15 cm heeft, wordt gemaakt. Het geluid ondersteunt dit proces.

"Ja, zo, zo, ziem, fliem klasje..." "Ja, dat is een klein pakje hé" (19 min. 18')

Regie geven

Wie maakt de foto

Vraag of de deelnemer zelf de foto's wil maken. Wanneer ze dat niet willen of durven, help hen dan te bepalen hoe de foto wordt gemaakt. Probeer dan zoveel mogelijk een verlengstuk van de camera te worden.

Waar en wat wordt gefotografeerd

Vraag eerst waar de deelnemer naar toe wil om iets te laten zien wat hij/zij mooi of interessant vindt. Dit zal de eigen kamer zijn, de gang van de afdeling, andere ruimtes in het gebouw of de tuin. Wanneer deze vraag niet beantwoord kan worden, kan je met de deelnemer gaan wandelen en dan aan de hand van zijn of haar reacties een voorstel doen. De medewerkers weten meestal wel wat zijn of haar voorkeur heeft.

Kies vervolgens met hen een onderwerp of voorwerp uit dat de bewoner mooi/interessant/leuk vindt. Gebruik hierbij een ruime vraagstelling. Het is een zoektocht naar wat de bewoner inspireert. Hoe dit op de foto komt, wordt later bepaald. Dat mag iets visueel zijn, maar het kan ook betrekking hebben op andere zintuiglijke ervaringen, zoals: horen, ruiken, voelen. Deelnemers kunnen ook iets benoemen wat ze graag doen, zoals: lezen, gezellig met de anderen in de woonkamer zitten of een andere groepsactiviteit. Ook hierbij kun je een voorstel doen en hen op die manier, door middel van een 'ja' of 'nee', laten kiezen. Wanneer het onderwerp gekozen is, bepaal je daarna met de deelnemer hoe je dit in beeld brengt.

"U mag ook naar mij kijken en u mag ook lachen." (8 min. 10')

Hoe: het maken van foto's

Deelnemers kunnen zich vaak goed focussen op het maken van de compositie. Het is eenvoudig om de verschillende mogelijkheden te tonen op de display op de camera. Het maken van een keuze kan in alle rust gebeuren, het is overzichtelijk en kan ook hier met een 'ja' of 'nee' aangegeven worden.

Je kunt je op een of meerdere aspecten van compositie concentreren. Twee eenvoudige onderdelen van compositie waarmee je een mooi resultaat kunt bereiken zijn: het kader (onderwerp dichtbij of ver weg, close up of totaal shot) en de plaats van het onderwerp in het beeld. Op internet valt veel te lezen over compositie van een foto.

Je kunt deelnemers ook vragen naar het waarom van hun keuze. Soms worden hier verrassende antwoorden op gegeven. Kies met de deelnemer in totaal maximaal drie foto's uit die worden afgedrukt.

Het maken van een portretfoto

Vraag of je daarnaast ook een 'mooie' foto van de deelnemer mag maken. De meeste deelnemers hebben een mening over hoe ze erop willen staan, namelijk met een vriendelijke uitstraling. Hierbij kun je aanwijzingen geven zoals: "*U mag lachen hoor. Dan staat u vriendelijk op de foto.*" Bespreek daarnaast de compositie van de foto. Denk hierbij aan het kader: alleen het gezicht of ook een stukje van het lichaam. Je kunt ook spreken over de gewenste achtergrond: dan komt de foto van de partner erbij in beeld of een stukje van een kast bijvoorbeeld. Benoem per keer een keuze. Die laat je zien in de display. Dit proces herhaalt zich, net zolang totdat hij of zij tevreden is met het zelfportret.

Stap 4: Het afdrukken en bespreken van de foto's

Het afdrukken van de foto's gebeurt direct na afloop van de wandeling. Vraag of de deelnemer wil zien hoe de foto's worden afgedrukt en betrek eventueel ook andere bewoners hierbij. Het printen van drie tot vier foto's per persoon is vaak voldoende. Daarna neemt de belangstelling voor het printen af en lijkt het ook alsof de deelnemer voldoende foto's heeft ontvangen en het lang genoeg heeft geduurd.

Als laatste stap nodig je de deelnemer uit om de foto's aan de andere bewoners te laten zien. Het is belangrijk om te benadrukken dat de bewoner de foto's heeft gemaakt. De medewerkers kunnen hierbij een stimulerende rol spelen en dit onderdeel kan leiden tot veel interactie. De foto's zijn herkenbaar en worden vaak interessant gevonden. Over de portretfoto's heeft bijna iedereen een mening. Omdat het 'mooie' foto's zijn, krijgt de deelnemer hierop vaak veel positieve feedback. En dat versterkt ook hun gevoel van eigenwaarde.

Stap 5: Het maken van een beschrijving, terugkoppeling naar de familie

Na afloop wordt het maakproces van iedere foto beschreven. Dit kan gebruikt worden bij de evaluatie en als input voor nieuwe wandelingen. De beschrijving voorziet de foto daarnaast van een waardevolle context.

De contactpersoon kan een familiebijeenkomst organiseren met of zonder de bewoners. Je kunt in een presentatie ingaan op de vijf stappen van deze methode. Toon daarnaast per deelnemer de gemaakte foto's en lees de beschrijving voor. Wanneer de deelnemers hierbij wel aanwezig zijn, maak dan steeds persoonlijk contact wanneer zijn of haar foto's getoond worden. De deelnemer zal vaak niet meer weten dat hij of zij heeft meegedaan.

Ze heeft er nog steeds zin aan en daarom vervolgen we de wandeling. We gaan naar de gang en pauzeren bij het rookhok. Het raam heeft tralies. Dat geeft haar een veilig gevoel, zegt ze. Anders zou er zo maar iemand binnen kunnen komen. Op mijn vraag of ze daar een foto van wil maken, knikt ze instemmend. Ze maakt de foto weer zelf. We blijven nog een tijdje staan en lopen dan terug naar de afdeling. Ik laat haar het afdrukproces zien. Ze vindt het nog steeds erg boeiend en is zichtbaar blij met de afdrukken die ze zelf gemaakt heeft.

Colofon

Tekst: Swanhilde de Jong

Redactie: Roos Borchers

Foto's: bewoners 't Blauwbörgje en Swanhilde de Jong

Vormgeving: Wytze Hoogslag (wytzehoogslag.nl)

Druk: RCG

Uitgave: 2018

Met dank aan medewerkers, bewoners en hun familieleden van verpleeghuis 't Blauwbörgje, Dignis, Groningen en Jeanine Deen voor inhoudelijk commentaar op het verslag.

Lectoraat Image in Context

Lector: Anke Coumans

a.c.m.coumans@pl.hanze.nl

hanze.nl/ankecoumans

Swanhilde de Jong

info@swanhildejong.nl

swanhildejong.nl

hanze.nl/kunstensamenleving

facebook.com/artandsociety

twitter.com/art_society

**Dit project is mede mogelijk
gemaakt door:**

 kunstraad groningen

Pronkjewail
fonds

Dan kijkt hij mij aan. Hij begint te zingen: 'Was ik maar nooit getrouwd met jou'. We lachen, maken wat grapjes en vervolgens zingen we een paar liedjes van de cd. De begeleidster is inmiddels weggegaan. Ik maak op eigen initiatief een paar foto's van de cd-speler: eentje in close up en eentje waarbij je ook de plank ziet waar het apparaat op staat. Als ik vraag, welke beter is, wijst hij naar de tweede opname, het totale shot. Op mijn vraag waarom, wijst hij met een vinger naar de plank. Je ziet meer en dat is beter, volgens hem.

'Kijk, dit zie ik' is een project dat onderzoekt hoe je iemand met dementie beter kunt leren kennen door samen foto's te maken. Artistiek onderzoeker en documentairemaker Swanhilde de Jong maakte foto's met bewoners van het Groninger verpleeghuis 't Blauwbörgje (Dignis). Zij ontwikkelde een manier om iemand met dementie te ontmoeten en diens blik op de wereld te delen. Ze gaat op zoek naar die momenten waarin bewoners de regie kunnen nemen. Fotografie is daarin een middel om mensen een artistieke stem te geven. De ontwikkelde en geteste methode heeft ze overdraagbaar gemaakt met deze publicatie.

Het artistieke proces binnen deze sociale context wordt gemonitord en onderzocht door Anke Coumans, lector Image in Context, Kenniscentrum Kunst & Samenleving, Hanzehogeschool Groningen. Dignis is voor dit project een belangrijke partner. Samen zijn ze op zoek naar een menswaardiger samenleving. De kunsten kunnen daar een belangrijke bijdrage aan leveren.

**Hanzehogeschool
Groningen**

University of Applied Sciences

Kenniscentrum Kunst & Samenleving

Dignis